

Puheenvuorojen vaihtuminen keskustelussa

LIISA TIITTULA

Keskustelun perusominaisuuksiin kuuluu, että puhujan ja kuulijan roolit vaihtuvat. Puheenvuorot vaihtuvat lisäksi useimmiten siten, että vuorojen väliin ei synny pitkiä taukoja, mutta kuitenkin niin, että seuraava puhuja aloittaa puheensa vasta kun edellinen puhuja on päättänyt vuoronsa. Puhujan keskeyttämistä pidetään epäkohteliaana ja tauot koetaan kiusallisiksi. Jos useampi henkilö puhuu yhtä aikaa, keskeyttävät toiset puheensa hyvin nopeasti, jotta joku voisi sanoa sanottavansa loppuun. Jos taas keskustelussa syntyy hiljaisuus, se pyritään täyttämään — jos ei muulla, niin sanattomalla muminalla.

Miten keskustelijat pystyvät pitämään yllä tilannetta, jossa ainakin yksi mutta toisaalta vain yksi keskustelija on kerrallaan äänessä? Päällekkäispuhunnan vähäisyys ja vuorojen välisten taukojen lyhyys on Sacksin ym. (1974) mukaan osoitus siitä, että keskustelussa toimii jonkinlainen vuorovaihtumismekanismi; puheenvuorot siirtyvät puhujalta toiselle tiettyjen sääntöjen mukaan. Vuorossa oleva puhuja voi valita seuraavan puhujan (esim. nimeämällä tämän, nyökkäämällä tai esittämällä kysymyksen jollekin keskustelijoista). Jos puhuja ei valitse seuraavaa puhujaa, vuoro siirtyy sille, joka sen ensimmäisenä ehtii ottaa. Jos taas kukaan keskustelijoista ei ota vuoroa, viimeksi puhunut saattaa jatkaa, ikään kuin olisi vain pitänyt tauon. Sääntöjä sovelletaan tässä esitetyssä järjestyksessä, kunnes vuoro lopulta vaihtuu.

Vuorovaihtumismekanismi ei kuitenkaan vielä yksin selitä päällekkäispuhunnan vähäisyyttä ja taukojen lyhyyttä. Puheenvuorojen sujuva vaihtuminen ilman taukoa ja päällekkäisyyttä edellyttää myös, että keskustelijat pystyvät ennustamaan tämän vaihtumisen: puhuja antaa kuulijalle sekä verbaalisia että ei-verbaalisia vihjeitä puheenvuoron päättymisestä ja luovuttamisesta toiselle keskustelijalle, kuulija vastaavasti halukkuudestaan ottaa vuoro. Tällaisia vuoron vaihtumisen vihjeitä ovat tutkineet mm. Duncan (1972, 1973, 1974) ja Oreström (1982) englannin kielen osalta. Yleisen kielitieteen pro gradu -tutkielmani, jonka tuloksia tässä kirjoituksessa esitellään, käsittelee puheenvuoron alkamista ja päättymistä ilmaisevaa verbaalista ja ei-verbaalista viestintää ja sen vaikutusta vuorojen vaihtumisen sujuvuuteen suomalaisissa keskusteluissa (Tiittula 1984).

I. Tutkimusaineisto

Tutkimusaineisto käsittää kolme Helsingin kauppakorkeakoulussa puheviestinnän kurssilla käytyä keskustelua, jotka on tallennettu videonauhalle. Kuvatut keskustelut, myös olennaiset prosodiset ja ei-verbaaliset piirteet, on litteoitu.

Varsinaisia puheenvuoroja keskusteluissa on yhteensä 250. Puheenvuorolla tarkoitetaan yhden puhujan tuottamaa puhejaksoa, jota rajaavat toisen puhujan puheenvuorot, ts. puheenvuoro päättyy toisen puhujan ottaessa vuoron. Puheenvuoroiksi ei ole laskettu taustapalautteita (back-channel utterances), jotka ovat kuulijan reaktioita puhujan sanomaan. Tyypillisiä taustapalautteita ovat sanattomat muminat (*mmm*) ja lyhyet kommentit, kuten *jo* ja *nii*. Taulukosta I ilmenevät varsinaisten puheenvuorojen ja taustapalautteiden lukumäärät tutkituissa keskusteluissa sekä keskeytysyritykset, ts. sellaiset tapaukset, joissa kuulija on yrittänyt ottaa vuoron mutta puhuja ei ole sitä hänelle antanut.

Tutkimuksen keskustelut eroavat toisistaan muodollisuudeltaan melkoisesti, vaikka keskustelutilanne oli hyvin samanlainen. I keskustelussa oli neljä osanottajaa ja aiheena kauppakorkeakoulun pääsykoe. Keskustelussa oli puheenjohtaja, joka aloitti ja päätti keskustelun, esitti muutamia kysymyksiä, joilla hän useimmiten toi uuden näkökulman keskusteluun. Muuten keskustelu oli melko vapaata. Pällekkäispuhuntaa ei esiintynyt juuri lainkaan. Puheenvuorojen välisten taukojen keskipituus oli 0,96 s (standardipoikkeama 0,63 s). Noin 66 % tauoista oli alle sekunnin pituisia.

TAULUKKO 1. Puheenvuorojen lukumäärä eri keskusteluissa (K = keskustelu, M = mies, N = nainen)

	Puhuja	Varsinaiset puheenvuorot	Taustapalautteet	Keskeytysyritykset	Keskustelun kesto
K I	M1	15	3		
	M2	15	1		
	N1	12	2		
	N2	17	14	1	
	yht.	59	20	1	14 min 5 s
K II	M3	59	69	4	
	N3	48	29	4	
	N4	53	15	4	
	yht.	160	113	12	26 min 22 s
K II	M4	4	1		
	M5	7			
	N5	8			
	N6	3			
	N7	9	1		
	yht.	31	2	—	14 min 35 s

Puheenvuorojen vaihtuminen keskustelussa

II keskustelussa ei ollut tiukkaan rajattu aihetta vaan kolme opiskelijaa keskusteli opiskelusta yleensä. Puheenjohtajaa ei myöskään ollut. Keskustelu oli hyvin spontaania; ulkopuolinen tarkkailija saa sen vaikutelman, että keskustelijat eivät tienneet kuvauksesta. Puheenvuorot vaihtuivat tiheään, ja keskustelussa oli runsaasti päällekkäispuhuntaa. Puheenvuorojen väliset tauot olivat hyvin lyhyitä. Niiden keskipituus oli 0,72 s (standardipoikkeama 0,45 s). Alle sekunnin pituisia taukoja oli n. 81 %.

III keskustelun aiheena oli tasa-arvo. Keskustelijoita oli viisi, puheenjohtajana muita selvästi vanhempi nainen. Keskustelu oli hyvin muodollinen; puheenvuorot vaikuttivat suunnitelluilta. Osa vuoroista vaihtui siten, että puheenjohtajalta pyydettiin puheenvuoroa, esim. kynää kohottamalla, ja tämä antoi sen sitten nyökkäämällä. Suurin osa vaihdoksista tapahtui kuitenkin ilman puheenjohtajan välitystä. Päällekkäispuhuntaa ei tässä keskustelussa esiintynyt lainkaan. Puheenvuorojen väliset tauot olivat pitkiä. Taukojen keskipituus oli 1,48 s (hajonta kuitenkin suuri: 0,87 s). Vain n. 41 % tauoista oli alle sekunnin pituisia.

Taulukko 2 osoittaa puheenvuorojen vaihtumisen sujuvuuden tutkituissa keskusteluissa. Puheenvuorojen katsottiin vaihtuvan sujuvasti, kun seuraava puhuja aloittaa heti edellisen puhujan lopetettua vuoronsa. Tähän kategoriaan luettiin myös sellaiset vuorovaihdokset, joissa tauko oli alle 0,5 sekuntia, koska havaintokynnyksen on todettu vuorojen välisissä tauoissa olevan näillä paikkeilla (ks. Butcher 1980). Vuorojen välisistä tauoista näin lyhyitä oli I keskustelussa 32 %, II keskustelussa 41 %, III keskustelussa vain 11 %. Sujuvaan vaihtoon on luettu myös vähäisen päällekkäisyyden tapaukset eli sellaiset, joissa päällekkäisyys koski vain puhunnoksen viimeistä tavua (II keskustelun päällekkäispuhunnoista oli 29 % tällaisia tapauksia).

Taulukko 2 osoittaa selvästi keskustelujen erilaisuuden: vuoron vaihtumisen kannalta I keskustelu oli melko sujuva, II keskustelu erittäin sujuva, III keskustelu hyvin jäykkä. Yhtenä selityksenä erilaisiin vuorovaihdoksiin on kes-

TAULUKKO 2. Puheenvuorojen vaihtumistavat (prosentteina vuorovaihdoksista)

Keskustelu	Sujuva	Pääll.puh. tai keskeytys	Tauko (yli 0,5 s)	yht.
K I	44,8	5,2	50,0	100 (N = 58)
K II	52,8	30,8	16,4	100 (N = 159)
K III	23,3	—	76,7	100 (N = 30)
Kaikki	47,4	21,0	31,6	100

kustelutilanteen virallisuus: II keskustelu oli hyvin epävirallinen, III keskustelu taas hyvin virallinen, I keskustelu oli jossain skaalan puolessavälissä. Kärkkäisen (1979) tutkimuksen mukaan keskustelun virallistuesssa puheenvuorot pitelevät, tauot kasvavat ja päällekkäispuhunta vähenee. Taustalla saattavat olla erilaiset keskustelunormit: rupattelussa keskeytystä ja päällekkäispuhuntaa ei pidetä yhtä pahana kuin vaikkapa esimerkiksi neuvottelussa.

2 Puheenvuoron päättymisen vihjeet

Keskustelijat pystyvät melko hyvin ennustamaan vuoron vaihtumisen: puheenvuoron päättymiseen liittyy sekä verbaalisia että prosodisia ja ei-verbaalisia tunouksia. Primaareja vihjeitä ovat puhunnoksen (ks. tarkemmin s. 324) syntaktinen ja pragmaattinen täysimuotoisuus, laskeva intonaatio ja puhujan kuulijaa suuntaama katse. Muita vihjeitä ovat erilaiset loppufraasit, vuoron luovuttaminen kysymyksellä tai kehotuksella, intonaatioon liittyvä narinaääni ja äänen hiljeneminen sekä ei-verbaalisena vihjeenä nyökkäys. Viimeksi mainitut ovat kuitenkin sekundaareja: ne kyllä varmistavat kuulijan käsitystä siitä, että puhuja on päättämässä puheenvuoroaan, ja toimivat siis lisäviheinä, mutta eivät ilmeisestikään ole yhtä välttämättömiä kuin kolme ensiksi mainittua.

2.1. Verbaaliset vihjeet

Selvin vihje puheenvuoron päättymisestä on ilman muuta puhunnoksen syntaktinen ja pragmaattinen täysimuotoisuus. Esim. konjunktio puheenvuoron lopussa on osoitus keskeneräisyydestä; sillä puhuja usein varaa itselleen puheenvuoron. Niinpä puheenvuoron sisällä tauko usein sijoittuu konjunktion jälkeen, kuten seuraavassa esimerkissä:

- (1) näitä on (he)- hirveen helppo tietysti mitata näitä(h) / laskea tuloksia näissä / nykyisissä pääsykokeissa *että* / jos sielt tulee kolmisen-tuhatta *ja* / henkeä ja jokaise- jokainen kirjottaa kymmene reaali-vastausta *ni* /se olis tietysti käytännössä hirvee iso työ

Poikkeuksena on *vai*-sana, joka esiintyy kysymyksen lopussa (*onks sul tomone et sä -- joku osapäivätyö vai*). Aineiston keskustelujen puheenvuoroista n. 96% päättyi täysimuotoiseen puhunnokseen (ks. taulukkoa 3). Loppuun viemättömät puhunnokset olivat juuri konjunktioon päättyviä.

Puhuja voi myös eksplisiittisesti ilmaista päässeensä loppuun: hän voi käyttää jotain loppufraasia, hän voi luovuttaa puheenvuoron kysymyksellä tai suoraan kehottaa toista keskustelijaa puhumaan. Kysymykset ja kehotukset ovat siirtoparien jäseniä (adjacency pairs, ks. Schegloff-Sacks 1973: 295). Nämä parit ovat sellaisia sekvenssejä, joissa edellisen puhujan siirto tai puheenvuoro vaatii seuraavalta puhujalta tietynlaista siirtoa (esim. kysymys—vastaus,

Puheenvuorojen vaihtuminen keskustelussa

tervehdys—tervehdys). Sacksin ym. (1974) mukaan siirtoparit ovat olennaisia vuoron vaihtamisessa: niiden avulla puhuja voi valita seuraavan puhujan. Tutkimuksen keskusteluissa noin 21 % puheenvuoroista päättyi kysymykseen tai kehotukseen (ks. taulukkoa 3). Eniten niitä oli aineiston vapaimmässä keskustelussa (II), mikä vahvistaa käsitystä siirtoparien yleisyydestä nimenomaan spontaanissa keskustelussa (ks. Sacks ym. 1974).

Loppufraaseilla ei tämän aineiston keskusteluissa ollut suurtakaan merkitystä. Puheenvuorojen loppuista niitä oli ainoastaan 4 %. Eniten niitä oli aineiston virallisimmassa eli III keskustelussa: peräti 10 %. Loppufraaseilla tarkoitetaan tässä sellaisia semanttisesti melko tyhjiä, stereotyyppisiä ilmauksia, jotka Duncan (1972) on luokitellut yhdeksi kuudesta puheenvuoron päättymisen vihjeestä (englannissa esim. *you know*) sekä näitä laajempia fraaseja, joista Keller (1981) on käyttänyt termiä »gambit» ja jotka hän on lukenut ryhmään »haluan lopettaa vuoron». Loppufraasit esiintyivät usein tauon jälkeen, ikään kuin varmistuksena sille, että puhujalla ei ole enää mitään sanottavaa. II ja III keskustelun loppufraasit olivat hyvin erityyppisiä. II keskustelussa oli seuraavanlaisia loppufraaseja:

- (2) en tiedä lopsahtaako tässä vielä jossai vaiheessa tää mielenkiinto sit vielä / *saa nähdä*
- (3) mut tääl niin ku voi just opiskella kauheem monia eri aineita ja / myös kieliä ja / *et sillee*

TAULUKKO 3. Puheenvuoron päättymisen vihjeet (prosentteina).

	K I	K II	K III	yht.
Verbaaliset vihjeet				
Syntaktinen tai pragmaattinen täysimuotoisuus	94,7	95,6	100,0	95,9
Kysymys tai kehotus	10,5	28,9	16,7	21,2
Loppufraasi	—	4,4	10,0	4,1
Prosodiset vihjeet				
Voimakkaasti laskeva intonaatio	78,9	70,4	76,7	73,4
Nouseva intonaatio	5,3	8,1	—	6,3
Loppunarina tai hiljeneminen	40,4	18,5	40,0	27,0
	(N = 57)	(N = 135)	(N = 30)	(N = 222) ¹
Ei-verbaaliset vihjeet				
Katse kuulijaan	12,7	3,1	33,3	11,0
Nyökkäys	12,7	3,1	33,3	11,0
Muut ³	1,8	6,3	3,3	4,4
	(N = 55)	(N = 96)	(N = 30)	(N = 181) ²

¹ Puheenvuoroista jätetty pois keskeytyneet ja lopultaan epäselvät puheenvuorot, samoin viimeinen puheenvuoro.

² Edellisten lisäksi poistettu ne puheenvuorot, joissa puhuja ei näy kuvassa.

³ Nojautuminen taaksepäin ja liikkeen päätyminen.

III keskustelun loppufraasit olivat selvemmin ilmauksia siitä, että puhuja päättää puheenvuoronsa:

- (4) mutta siihenkää ei pidä pyrkiä liian nopeesti koska asenteet täytys ensin muuttaa / ehkä valtio / vois avustaa / tässä / toiminnassa / *jah eipä kai muuta*
- (5) ei millään koskaav voida saavuttaa tasa-arvoa kaikis asioissa / *et tää tulis kans ottaa huomioon*

2.2. Prosodiset vihjeet

Intonaatiosta erotettiin viisi eri tasoa: voimakkaasti laskeva, vähän laskeva, tasainen, vähän nouseva ja voimakkaasti nouseva intonaatio. Puheenvuorojen loppuissa esiintyivät kaikki muut tyypit paitsi voimakkaasti nouseva intonaatio. 73 %:ssa tapauksista intonaatio laski voimakkaasti (ks. taulukkoa 4).

Hirvosen (1970) mukaan täysimuotoisen ja keskeneräisen lauseen erottavat toisistaan, paitsi täysimuotoisen voimakkaammin laskeva terminaalikontuuri, myös lauseen lopussa — tavallisesti reeman kohdalla — oleva nousu, joka on keskeneräisessä lauseessa suurempi. Lähes kaikki vähän laskevaan intonaatioon päättyvät puhunnokset olivat sellaisia, joissa ei ollut huomattavaa nousua lopussa. Mikäli loppunousu osoittaa jatkuvuutta, voi siis sanoa, että myös lähes kaikki vähän laskevaan intonaatioon päättyvät puheenvuorot olivat prosodisesti loppuun vietyjä. Toisaalta puheenvuoro voi koostua useammasta kuin yhdestä puhunnoksesta (jonka Karlsson 1983: 164 määrittelee taukojen rajaamaksi luonnollisen puheen intonaatio- ja hengitysajaksi), ja myös nämä puheenvuoron sisäiset puhunnokset ovat prosodisesti loppuun vietyjä. Tällöin puheenvuoron lopussa intonaatio laskee kuitenkin voimakkaammin. Laskeva intonaatio siis sinänsä on kuulijalle vihje mahdollisesta vuoron vaihtumisen kohdasta (Sacksin transition-relevance place). Voimakkaasti laskeva intonaatio taas liittyy selvästi puheenvuoron loppuun, se esiintyy harvemmin puheenvuoron keskellä ja näin ollen se on varmempi merkki kuulijalle siitä, että puhuja todella on päässyt loppuun saakka.

Nousevaa intonaatiota puheenvuoron lopussa esiintyi ainoastaan I ja II keskustelussa, I keskustelussakin vain yhdellä puhujalla. Koska kaikki tällaiset

TAULUKKO 4. Puheenvuoron lopun intonaatio (prosentteina).

Keskustelu	voimakk. laskeva	vähän laskeva	nouseva	tasainen	yht.
I (N = 57)	78,9	12,3	5,3	3,5	100
II (N = 135)	70,4	16,3	8,1	5,2	100
III (N = 30)	76,7	20,0	—	3,3	100
yht.	73,4	15,8	6,3	4,5	100

puheenvuorot olivat I keskustelussa ennen keskustelun puoltaväliä, saattoi poikkeuksellinen intonaatio puheenvuoron lopussa aiheutua jännityksestä. II keskustelussa nousevaa intonaatiota oli kaikilla puhujilla. Kaiken kaikkiaan nousevaan intonaatioon päättyivistä puhunnoksista 43 % oli kysymyksiä.

Tasainen intonaatio osoitti selvästi keskeneräisyyttä: yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kyseessä oli konjunktioon päättyvä puhunnos. Neljästä puheenvuoron lopussa esiintyneestä intonaatiotyypistä selväksi puheenvuoron päättymisen vihjeeksi tulkittiin voimakkaasti laskeva intonaatio ja nouseva intonaatio.

Laskevan intonaation lisäksi puheenvuoron päättymistä osoitti narina ja äänen hiljeneminen puheenvuoron lopussa: I ja III keskustelussa noin 40 %, II keskustelussa noin 18 % puheenvuorojen loppuista päättyi äänen narinaan tai hiljenemiseen. Nämä liittyivät lähes poikkeuksetta voimakkaasti laskevaan intonaatioon.

2.3. Ei-verbaaliset vihjeet

Ei-verbaalisista vihjeistä tärkein puheenvuoron päättymisen merkki on katse: katsekontaktin määrä puheenvuoron aikana vaihtelee, mutta puheenvuoron lopussa puhuja yleensä suuntaa katseen kuulijaan. Katseen esiintymisfrekvenssissä puheenvuorojen loppuissa oli kuitenkin eroja keskustelujen välillä: I keskustelussa kaikki puheenvuorot paitsi yhtä päättyivät katseeseen (98 %), II keskustelussa katse ei ollut läheskään yhtä taajakäyttöinen vihje (79 %), ja III keskustelussa katseeseen päättyneitä puheenvuoroja oli suhteellisesti vähiten (73 %). On kuitenkin huomattava, että nämä luvut osoittavat vain katseen suhteellisen esiintymisen puheenvuorojen loppuissa mutta eivät sen merkitystä sujuvalle vuoron vaihtumiselle. Beattien (1981) mukaan katseen merkitys puheenvuoron päättymistä osoittavana vihjeenä riippuu kontekstista: tilanteessa, jossa katsekontakti on vähäinen, katse saattaa helpottaa vuoron vaihtumista. III keskustelussa puhujat katsoivat puheenvuoron aikana kuulijoihin huomattavasti harvemmin kuin kahdessa muussa keskustelussa. Sen mukaan III keskustelussa katse olisi ollut merkittävämpi puheenvuoron päättymisen vihje kuin I ja II keskustelussa.

Kun III keskustelusta tarkasteltiin niitä tapauksia, joissa tauko oli venähtänyt yli sekunnin pituiseksi (48 % vuoron vaihdoista) ja katseen osuutta taukoja edeltäneiden puheenvuorojen loppuissa, havaittiin, että 56 % tapauksista oli sellaisia, joissa puhuja ei katsonut kuulijaan. Alle sekunnin kestävässä vuorovaihdoissa taas kuulijaan oli suunnattu katse peräti 93 %:ssa tapauksista. II keskustelussa yli sekunnin pituisia taukoja edelsi katse 50 %:ssa tapauksista. Tosin näin pitkiä taukoja oli tässä keskustelussa niin vähän (vain 8 tapausta), että niistä ei voi juurikaan tehdä päätelmiä. I keskustelun ainoata katseetonta

vuoronloppua seurasi 0,95 sekunnin tauko, mikä on suurin piirtein tämän keskustelun taukojen keskipituus.

Kuvanauhasta ei valitettavasti näkynyt keskustelijoiden välistä katsekontaktia; kuvassa on yleensä vain puhuja. Voisi olettaa, että puhujan ja kuulijan välinen katsekontakti helpottaa vuoron vaihtumista ja lyhentää vuorojen välistä taukoa. Katseellahan kuulija pyytää puheenvuoroa, ja toisaalta kääntämällä katseen pois puhujasta hän voi kieltäytyä ottamasta vuoroa. Katsekontaktin merkitystä ja toisaalta katseen alaiseen kuulijaan kohdistuvaa painetta ottaa vuoro osoittaa se, että yli puolessa tapauksista puheenvuoron otti se, johon katsottiin. I keskustelussa näin oli 67 %:ssa tapauksista, II keskustelussa peräti 87 %:ssa ja III keskustelussa 50 %:ssa. Ellei kuulija, johon katsottiin, ottanut puheenvuoroa, hän antoi useimmiten ainakin lyhyen taustapalautteen (esim. *joo*). III keskustelussa katsekontakti näytti helpottavan vuoron vaihtumista: kun katse kohdistettiin seuraavaan puhujaan, 45 % vuoronvaihdoksista oli sujuvia ja 82 %:ssa tauko oli alle sekunnin pituinen. Muista keskusteluista näitä lukuja ei voi esittää, koska niissä tauot olivat yleensäkin lyhyempiä eikä katseen ja tauon välillä ollut samanlaista korrelaatiota.

Muiden ei-verbaalisten vihjeiden selvittämiseksi litteroitiin eleet ja ilmeet tutkimuksen alussa mahdollisimman tarkkaan. Tosin kuvamateriaali asettaa omat rajoituksensa: jo varsin pienillä eleillä saattaa olla merkitystä kommunikaatiossa, mutta kuvassa niitä on vaikea havaita. Ei-verbaalisen viestinnän tutkimista vaikeuttaa se, että samalla eleellä saattaa olla eri merkityksiä tai funktioita sen mukaan, missä kontekstissa ne esiintyvät. Puheenvuoron päättämisen ja myöntämisen funktiossa esiintyivät aineiston keskusteluissa seuraavat eleet: nyökkäys, asennon muutos ja liikkeen lopettaminen.

Nyökkäys oli katseen jälkeen ei-verbaalisista vihjeistä merkittävin; tosin senkin merkitys vaihteli eri keskusteluissa. III keskustelussa 33 % puheenvuoroista päättyi nyökkäykseen, I keskustelussa 13 % ja II keskustelussa vain 3 %. Nyökkäys ei sinänsä ole selvä merkki puheenvuoron päättymisestä, koska sillä on hyvin monenlaisia funktioita. Niinpä puhuja voi puheenvuoron lopussa yhdellä tai useammalla nyökkäyksellä paitsi osoittaa olevansa valmis antamaan puheenvuoron toiselle myös esimerkiksi vahvistaa sanomaansa. Selvimmin puheenvuoron myöntämisen funktiossa nyökkäys esiintyi III keskustelussa, jossa puheenjohtaja saattoi vastauksena vuoron pyyntöön (esim. kynän kohottamiseen) antaa pyytäjälle puheenvuoron nyökkäyksellä.

Muita puheenvuoron päättämisen ei-verbaalisia vihjeitä olivat asennon muutos — nojautuminen taaksepäin — ja liikkeen päättäminen (esim. puhuja selittää käsillään ja käsien liike lakkaa verbaalisen selityksen lopussa). Nämä vihjeet olivat kuitenkin yksittäisiä havaintoja eivätkä esiintyneet samalla tavalla systemaattisesti kuin muut aikaisemmin esitetyt vihjeet. Käden liikkeen päättymisellä on tosin jonkinlaista merkitystä: liikkeen jatkuminen saattaa,

Puheenvuorojen vaihtuminen keskustelussa

kuten Duncan (1974) on todennut, merkitä sitä, että puhuja haluaa pitää puheenvuoron itsellään.

Ilmeiden ei voitu todeta osoittavan puheenvuoron päättymistä. Tosin ne varmasti vaikuttavat keskustelun ilmapiiriin ja sitä kautta vuoron vaihtumisen sujuvuuteen.

2.4. Vihjeiden kasautuminen

Duncanin (1972) mukaan puheenvuoron päättymisen vihjeitä on kaiken kaikkiaan kuusi (syntaktinen täysimuotoisuus, loppufrasit, intonaatio, lopputavun venytys, koron tai äänen tai molempien voimakkuuden lasku, kehon liikkeet); puheenvuoron lopussa näistä vihjeistä esiintyy ainakin yksi, mutta mitä useampia vihjeitä on, sitä varmemmin vuoro vaihtuu.

Tässä tutkimuksessa löydettiin seitsemän varsinaista vihjettä, kahdeksannen luokan muodosti ryhmä »muut eleet» (ks. taulukkoa 3). Puheenvuorojen lopuista laskettiin, kuinka monta vihjettä kussakin esiintyi. Maksimimäärä oli kuusi vihjettä. Yksivihjeisiä lopetuksia oli vähän, samoin kuin toisaalta myös viisi- ja kuusivihjeisiä. Aineistossa oli vain yksi sellainen tapaus, jossa ei ollut yhtään ainoata vihjettä. Tämä oli II keskustelussa. Vihjeet ovat siis ilmeisen tärkeitä, mutta eri keskusteluja vertailtaessa näyttää siltä, että niillä on pienempi merkitys täysin spontaanissa keskustelussa: I ja III keskustelussa noin puolessa puheenvuorojen lopuista oli vähintään neljä vihjettä, kun II keskustelussa vain kolmannes puheenvuorojen lopuista oli sellaisia, joissa oli näin monta vihjettä. Ks. taulukkoa 5.

Tutkittaessa, mitkä vihjeet yleensä esiintyivät yhdessä, otettiin mukaan vain tavallisimmat eli syntaktis-pragmaattinen täysimuotoisuus, kysymys tai kehoitus, intonaatio (voimakkaasti laskeva tai nouseva), loppunarina tai äänen hiljeneminen, katse ja nyökkäys. Teoriassa näillä kuudella vihjeellä on 720 erilaista kombinaatiomahdollisuutta. Käytännössä yhdistelmiä on huomattavasti

TAULUKKO 5. Vihjeiden kasautuminen puheenvuoron lopussa (prosentteina).

Vihjeiden määrä	K I	K II	K III	yht.
0	—	1,1	—	0,6
1	3,6	3,1	6,7	3,9
2	12,7	19,8	10,0	16,0
3	30,9	44,8	33,3	38,7
4	45,5	28,1	30,0	33,7
5	5,5	3,1	13,3	5,5
6	1,8	—	6,7	1,6
yht.	100 (N = 55)	100 (N = 96)	100 (N = 30)	100 (N = 181)

vähemmän. Tästä aineistosta löytyi 24 erilaista kombinaatiota, joista niistäkin vain kuusi oli tavallisia. Taulukossa 6 on esitetty nämä kuusi kombinaatiota. Muut yhdistelmät olivat huomattavasti harvinaisempia; niitä esiintyi koko aineistossa vain kerran tai pari. Taulukossa esitetyt vihjekombinaatioita oli kaikissa keskusteluissa n. 75 %:ssa puheenvuorojen lopuista (I keskustelu 80 %, II keskustelu 78 % ja III keskustelu 53 %). Yksinään esiintyivät vihjeistä ainoastaan puhunnoksen syntaktis-pragmaattinen täysimuotoisuus ja kuulijaan suunnattu katse.

Taulukossa 6 on jokaisen vihjerypään kohdalla ensimmäisellä rivillä osoitettu, miten usein kyseiset vihjeet esiintyivät yhdessä. Useimmiten niihin kuitenkin liittyi vielä muitakin vihjeitä; jos tarkastellaan vain niitä tapauksia, joissa oli pelkästään nämä vihjeet (siis esim. intonaatio ja täysimuotoisuus mutta ei mitään muita vihjeitä), on määrä huomattavasti alhaisempi. Tämä on osoitettu kulloisenkin vihjeryhmän kohdalla toisella rivillä (kohta »ilman muita vihjeitä«).

TAULUKKO 6. Puheenvuoron päättymistä ilmaisevien vihjeiden yhtäaikainen esiintyminen (prosentteina).

Vihjeet	K I (N = 55)	K II (N = 96)	K III (N = 30)	yht. (N = 181)
täysimuotoisuus katse kuulijaan	96,3	71,9	70,0	79,0
ilman muita vihjeitä	14,5	13,5	3,3	12,2
täysimuotoisuus intonaatio	76,4	68,8	63,3	70,2
ilman muita vihjeitä	—	12,5	10,0	8,3
täysimuotoisuus intonaatio katse kuulijaan	74,5	49,0	63,3	59,0
ilman muita vihjeitä	29,1	24,0	13,3	23,8
täysimuotoisuus intonaatio	38,2	18,8	36,7	27,6
narina tai hiljeneminen				
ilman muita vihjeitä	1,8	7,3	6,7	5,5
täysimuotoisuus intonaatio narina tai hiljeneminen katse kuulijaan	34,5	12,5	23,3	21,0
ilman muita vihjeitä	29,1	9,4	13,3	16,0
täysimuotoisuus kysymys tai kehotus intonaatio katse kuulijaan	7,3	11,5	16,7	11,0
ilman muita vihjeitä	5,5	11,5	6,7	8,8

Tavallisin yhdistelmä oli puhunnoksen syntaktis-pragmaattinen täysimuotoisuus ja kuulijaan suunnattu katse (79 % kaikista puheenvuorojen loppuista). Näihin vihjeisiin liittyi kuitenkin useimmiten muitakin vihjeitä; yksinään tämä pari esiintyi nimittäin vain 12 %:ssa puheenvuorojen loppuista. Syntaktis-pragmaattisen täysimuotoisuuden ja intonaation yhdistelmä oli lähes yhtä yleinen (70 %), mutta yksinään ilman mitään muita vihjeitä tämä pari esiintyi vain 8 %:ssa tapauksista; I keskustelussa ei ollut yhtään sellaista tapausta, jossa vihjeenä olisi ollut pelkästään täysimuotoisuus ja intonaatio. Yleisin sellaiseenaan (ilman lisävihteitä) puheenvuoron päättymistä osoittava vihjeryhmä oli odotusten mukaisesti kolmen edellisen yhdistelmä, ts. puhunnoksen täysimuotoisuus, intonaatio ja katse, tosin ilman muita vihjeitä nämäkin vain noin 24 %:ssa puheenvuorojen loppuista. Tämä osoittaa kombinaatioiden suurta hajontaa 24 erilaisen mahdollisuuden joukossa.

Tyypillinen puheenvuoron loppu on siis sellainen, joka on syntaktisesti ja pragmaattisesti loppuun viety, jossa intonaatio laskee voimakkaasti ja jonka lopussa puhuja suuntaa katseen kuulijaan. Intonaatioon liittyy lisäksi usein äänen hiljeneminen tai loppunarina.

2.5. Vihjeiden vaikutus vuoron vaihtumisen sujuvuuteen

Jos kuulija pystyy puheenvuoron päättymisen vihjeistä ennustamaan puheenvuoron loppumisen, voisi olettaa vihjeiden helpottavan vuorojen sujuvaa vaihtoa. Siis: mitä useampi vihje, sitä lyhyemmät tauot. Aiemmin totesin, että vuoron vaihtumisen sujuvuuteen vaikutti I keskustelussa puhunnoksen syntaktis-pragmaattinen täysimuotoisuus ja III keskustelussa katse. Sen sijaan vihjeiden määrällä ja tauon pituudella ei voitu todeta olevan mitään selvää riippuvuutta: II keskustelussa vuorot vaihtuivat sujuvasti vähäisinkin vihjein, III keskustelussa tauot taas olivat pitkiä viidenkin vihjeen jälkeen (tosin kuuden vihjeen jälkeen vuoro vaihtui sujuvasti). Tauon pituutta tai yleensäkin vuoron vaihtumisen sujuvuutta ei ilmeisestikään voi näin suoraan selittää joillakin vihjeillä.

Toinen mahdollisuus tutkia puheenvuoron päättymisen vihjeiden merkitystä kuulijalle on tarkastella päällekkäispuhuntaa ja keskeytysriityksiä. Jos kuulija päättelee vihjeistä puheenvuoron päättymisen ja jos päättymisen yleensäkin on sitä varmempaa mitä useampia vihjeitä on, pitäisi päällekkäispuhuntaa ja vuoronottamisriityksiä esiintyä nimenomaan vihjeiden jälkeen.

Koska I keskustelussa päällekkäispuhuntaa ja keskeytysriityksiä oli vain neljästi eikä III keskustelussa lainkaan, tutkittiin lähinnä II keskustelua. Tässä keskustelussa 80 % päällekkäispuhunnasta ja keskeytysriityksistä esiintyi jonkin vihjeen jälkeen. Vihjeitä tosin oli useimmiten vain yksi tai kaksi. Tauko oli lisävihteenä noin 18 %:ssa tapauksista. Vihjeistä yleisin oli katse (60 %),

mikä kertoo katseen merkityksestä vuoron vaihtamisessa. Muut vihjeet olivat puhunnoksen täysimuotoisuus (33 %), intonaatio (11 %), narina tai äänen hiljeneminen (11 %), kysymys tai kehoitus (9 %). I keskustelun harvat tapaukset vahvistavat näitä tuloksia, paitsi että siinä ilmeisestikin toisen keskeyttämisen kynnys on ollut korkeampi kuin II keskustelussa: kaikki liian aikaiset vuoron otot tapahtuivat tauon jälkeen ja puolet tapauksista kolmen vihjeen jälkeen, jotka olivat puhunnoksen täysimuotoisuus, intonaatio ja katse.

3. Puheenvuoron aloittaminen

Puheenvuoron loppuilla on siis selvä prototyypinsä. Miten keskustelijat sitten aloittavat puheenvuoronsa? Puheenvuorojen alkua tutkittaessa tarkastelu jouduttiin rajoittamaan verbaaliseen viestintään, koska puheenvuorojen alku ei usein (varsinkaan II keskustelussa) näkynyt kuvassa. Puheenvuorojen alussa huomio kiinnittyi erilaisiin aloittimiin, kuten *no* ja *niin*:

- (6) *no* mum matka meni oikeen hyvin kiitos vaan
- (7) *nii* tosiaan tää oli mulle tää aihe aika yllätys
- (8) *mut s_ei* o yhtää huono paikka tää kauppaopisto
- (9) *joo* minkä ikäsii ihmisii teil_oli siel opistossa

Eri keskustelujen välillä oli aloittimien käytössä melko suuri ero; I ja III keskustelussa ne aloittivat yli 70 % kaikista puheenvuoroista, II keskustelussa noin puolet puheenvuoroista aloitettiin näillä ilmauksilla (ks. taulukkoa 7).

TAULUKKO 7. Puheenvuorojen aloitukset.

Keskustelu		aloittimet		alkufraasit		ei erityistä aloitusta	
		määrä	%	määrä	%	määrä	%
I	(N = 59)	44	74,6	19	32,2	9	15,3
II	(N = 159)	79	49,7	3	1,9	77	48,4
III	(N = 31)	22	71,0	13	41,9	6	19,4
yht.		145	58,2	35	14,1	92	36,9

Tavallisimmat aloittimet olivat *no* ja *nii(n)*; niiden osuus III keskustelussa oli peräti 58 % kaikista puheenvuorojen aluista. I ja II keskustelussa sen sijaan oli enemmän hajontaa eri aloittimien välillä. Taulukossa 8 on esitetty yleisimpien aloittimien osuudet kaikista puheenvuorojen aluista. Yhteensä näiden aloittimien osuus kaikista aloittimista oli 77 %.

Taulukkoon 8 ei ole laskettu näiden aloittimien yhdistelmiä, kuten *niin no*, *no niin*, *joo no*, *nii(m) mut(ta)*, *no joo*. Aloittimia saattoi olla hyvinkin monta peräkkäin, kuten esim. *nii mut kuitenkin ni*. Pisin aloitin oli I keskustelussa.

Puheenvuorojen vaihtuminen keskustelussa

TAULUKKO 8. Tavallisimmat aloittimet ja niiden osuus puheenvuorojen aluista.

aloitin	K I		K II		K III		yht. %
	määrä	%	määrä	%	määrä	%	
no	11	18,6	20	12,6	5	16,1	14,5
nii(n)	9	15,3	11	6,9	13	41,9	13,3
mut(ta)	6	10,2	8	5,0	2	6,5	6,4
joo	5	8,5	10	6,3	—	—	6,0
mmm	2	3,4	7	4,4	2	6,5	4,4
yht. kaikista vuoron aluista		42,0		35,2		71,0	44,6
yht. kaikista aloittimista		75,0		70,9		100,0	76,6

Seuraavassa koko puheenvuoro:

- (10) *nii ja siin on just sit et niin ku* asiakokonaisuus eikä mitää epäoleellisia pikkukohtia

Aloittimet *niin*, *joo* ja *mmm* ovat sikäli erikoisia, että ne ovat myös yleisiä taustapalauteilmauksia. Taustapalautteiden funktio näyttääkin olevan kaksiselitteinen: ne vahvistavat puhujan viestiä ja samalla merkitsevät toisaalta kehotusta jatkaa puheenvuoroa, toisaalta halukkuutta ottaa vuoro. Viimeksi mainittu funktio tulee selvästi esiin myös siinä, että keskusteluissa taustapalautteen antaja oli usein myös seuraava puhuja.

Puheenvuoron avaukseen kuuluvat aloittimien ohella erilaiset alkufraasit, joista Keller (1981) käyttää nimitystä »gambit». Ne eivät ole aloittimien tavoin täytelisäkkeitä vaan toimivat pikemmin johdantona puheenvuoroon. Lähes kaikki näissä keskusteluissa esiintyneet alkufraasit olivat mielipidefraaseja, kuten *mum mielestä, em mä tiedä* jne:

- (11) *kyl mä oon kans sitä mieltä et kyl se ylioppilastodistus jotenki siin täytyy noteerata*

- (12) *niij ja se on totta että / et on paljo semmosia naisia jotka haluaa olla kotona ja hoitaal lapsia . . .*

Alkufraasi saattaa olla myös johdantona kysymykseen tai siihen, että puhuja ylipäättään haluaa sanoa jotain:

- (13) *no mites sitte tällane homma / tää valmistautumine miten te ootte valmistautunu pääsykokeeseen . . .*

- (14) *mut tähä mä voisiki sanoo että mum mielestä / näitä asenteita pitäis lähtee muuttamaa heti kotoa . . .*

Alkufraaseja oli eniten III keskustelussa (42 % puheenvuorojen aluista). Myös I keskustelussa niitä oli varsin paljon (32 %), sen sijaan vain muutama II

keskustelussa ja nekin lyhyempiä kuin kahden muun keskustelun fraasit (esim. *must on...*). II keskustelussa menttiin useimmiten suoraan asiaan ilman johdantoja. Ks. taulukkoa 7.

Aloittimilla, samoin kuin useimmilla alkufraaseilla, puhuja varaa itselleen puheenvuoron sanomatta kuitenkaan vielä varsinaisesti mitään. Näin hän saa lisää aikaa suunnitteluun. III keskustelussa aloittimien runsaus johtuu ehkä siitä, että muodollisessa keskustelussa hyvin muodostettujen lauseiden esittämistä pidetään tärkeänä.

Kasvojen säilyttämisen funktio — puhuja pehmentää eriävää mielipidettään — on selvimmin aloittimella *niim mut(ta)* (esim. 15), mutta myös mielipidettä ilmaisevat alkufraasit voivat toimia tässä funktiossa, erityisesti *em mä tiedä* (esim. 16):

- (15) A: ... ylioppilaskirjoituksiin / tekee useimmat / töitä / sen kolme vuotta mikä ollaal lukiossa / et se kuvaa kyllä aika hyvin sitten / kuitenkin / sitä / oppimiskykyä ja /
 B: *niim mutta* ylioppilaskoehan on iha eri tyyppinen sehän on yleissivistävä ...
- (16) A: tietysti voidaan esittää väite että jos tällane henkilö ei tajua tällasta systeemiä niin onko hän kypsä tulemaan tällaseen korkeakouluu siinä vaiheessa /
 B: no joo /
 C: *em mä tiedä* / ei se välttämättä sitä mahdollisuutta pois sulje etteikö pystys opintoihin koska / kyllä siinä kuitenkin ...

Puheenvuoroja, joissa ei ollut erityistä aloitusta, aloitinta tai alkufraasia, oli II keskustelussa noin puolet (48 %). I keskustelussa tällaisia puheenvuoroja oli vähiten (15 %) ja III keskustelussa lähes yhtä vähän (19 %). I ja III keskustelussa olivat siis sekä puheenvuorojen alut että loput merkkipäisiä kuin II keskustelussa.

4. Strategian vaikutus vuoron vaihtumiseen

Puheenvuoron päättymiseen liittyvät olennaisesti tietyt vihjeet, jotka yhdessä puheenvuorojen aloittimien ja alkufraasien kanssa vaikuttavat puheenvuoron vaihtumisen sujuvuuteen. Toisaalta sujuvuutta ei voi selittää pelkästään näillä vihjeillä: vihjeiden esiintymisfrekvenssissä ei ollut ratkaisevaa eroa eri keskustelujen välillä. Itse asiassa jotkut vihjeet, kuten laskevaan intonaatioon liittyvä loppunarina ja äänen hiljeneminen sekä päänyökkäys, olivat III keskustelussa huomattavasti runsastajuisempia kuin toisessa. Lisäksi I ja III keskustelussa jopa neljän vihjeen yhtäaikainen esiintyminen puheenvuorojen loppuissa oli tavallisempaa kuin II keskustelussa. Olennainen ero kolmen tutkitun keskustelun välillä oli niiden virallisuusaste; keskustelutilanteen virallisuus

onkin yksi tärkeä vuoron vaihtumisen sujuvuuteen sekä taukojen ja päällekkäispuhunnan esiintymiseen vaikuttava tekijä.

Erityyppisissä keskusteluissa osallistujat noudattavat erilaista strategiaa. Strategian valinta taas riippuu keskustelijoiden tavoitteista; paras strategia on se, jonka avulla parhaiten saavutetaan tavoite. Ensimmäisessä keskustelussa osallistujilla oli yhteinen tavoite: päästä yhteisymmärrykseen siitä, minkälainen on hyvä pääsykoe. Keskustelustrategiassa oli tärkeää, että jokaisen mielipide tulee sanotuksi ja myös kuulluksi. Myös toisessa keskustelussa tavoite oli yhteinen, mutta tällä kertaa se ei niinkään ollut johonkin lopputulokseen pääseminen vaan ajan kuluttaminen rupatteleamalla. Kun ensimmäisessä keskustelussa pysyttiin tiukasti aiheen piirissä, saattoi toinen keskustelu vapaasti rönsyillä opiskelusta työntekoon ja ulkomaisiin aviopuolisoihin saakka. Keskustelun innokkuutta kuvaa, että useinkaan ei maltettu kuunnella toisen puhetta loppuun. Kolmannessa keskustelussa osanottajien tavoitteet olivat ristiriitaiset. Jo keskustelun ensimmäisistä puheenvuoroista kävi ilmi, että osanottajat eivät edes halunneet päästä yhteisymmärrykseen käsiteltävästä aiheesta, miesten ja naisten välisestä tasa-arvosta. Keskustelun henki tuntui olevan, että asiasta ei kannata keskustella: jokainen sanokoon vuorollaan oman mielipiteensä ja sitten lopetetaan. I ja II keskustelu olivat kooperatiivisia; III keskustelu ei ollut.

Keskustelun kooperatiivisuus ja loppuunvietävyys näyttivät vaikuttavan sekä vuorojen vaihtumiseen että puheenvuorojen rakenteeseen. Tämän aineiston kooperatiivisissa keskusteluissa vuorot vaihtuivat huomattavasti sujuvammin kuin ei-kooperatiivisessa keskustelussa: sujuvia vuoron vaihtoja oli kahdessa ensimmäisessä keskustelussa kaksi kertaa enemmän kuin kolmannessa. Taukoja vuorojen välillä oli kahdessa ensimmäisessä keskustelussa vähemmän ja lisäksi tauot olivat lyhyempiä. Stubbsin (1983: 22) mukaan sujuvuus onkin osoitus siitä, että keskustelijat ovat samalla aallonpituudella, ts. he ovat kooperatiivisia; kuulija osaa ottaa vuoron juuri silloin, kun puhuja päättää omansa.

I ja II keskustelun suurin ero vuoron vaihtumisessa oli päällekkäispuhunnan määrä. Kun I keskustelussa päällekkäispuhunnan kautta vaihtui 5% kaikista vuoroista, oli II keskustelussa tällaisia vuoronvaihtoja 31%. Tässä suhteessa I keskustelu muistutti siis enemmän III keskustelua, jossa selvää päällekkäispuhuntaa ei ollut lainkaan. Päällekkäispuhunnan syiksi esitettiin aikaisemmin keskustelutilanteen epävirallisuus sekä keskustelijoiden aktiivisuus, kilpailu puheenvuoroista. Kolmantena päällekkäispuhuntaan vaikuttavana seikkana lienee keskustelun loppuunvietävyys. Jos keskustelijat pyrkivät keskustelullaan yhteiseen päämäärään, on puheenvuoron loppuun saattaminen ilmeisesti myös kuulijan kannalta tärkeämpää kuin jos kyseessä on pelkkä ajan kuluttaminen.

Myös puheenvuorojen rakenne oli II keskustelussa erilainen kuin kahdessa muussa. I ja III keskustelussa puheenvuorot olivat selvästi rajattavissa olevia yksiköitä; niiden loput ja alut olivat merkkisempiä kuin II keskustelussa, jossa puheenvuorojen rajaamista vaikeutti lisäksi vuorojen päällekkäisyys ja yhteen nivoutuminen. Ongelmallista oli myös rajanveto varsinaisten puheenvuorojen ja taustapalautteiden välille. Puheenvuorot saattoivat olla hyvin lyhyitä, esim. yhden sanan pituisia, joten pituuden perusteella niitä ei voinut erottaa taustapalautteista. Taustapalautteita annettiin runsaasti, ja ilmaukset olivat hyvin erilaisia. Tavanomaisten ilmausten *mmm* ja *joo* lisäksi esiintyi esim. sellaisia kuin *ennätys ennätys* ja *aha nyt mä ymmärsi väärin siis joo-o joo-o*. Palautteiden määrä sinänsä kuvaa hyvin keskustelun kooperatiivisuutta. Taustapalautteita oli I keskustelussa 20, II keskustelussa samassa ajassa noin 60 mutta III keskustelussa vain kaksi. Taustapalautteiden runsaus II keskustelussa selittää osittain myös siinä esiintyvien taukojen lyhyden: ei riitä, että kuulija tietää, milloin puhuja lopettaa, vaan myös puhujan on tiedettävä, milloin kuulija haluaa ottaa vuoron.

Kooperatiivisuus näkyi myös näiden diskurssien koherenssissa eli siinä, miten kiinteästi puheenvuorot liittyivät toisiinsa. Selvän puheenvuorojen sekvenssin muodostavat siirtoparit. Siirtoparien ensimmäisenä osana näissä keskusteluissa oli useimmiten kysymys, joissakin tapauksissa myös kehotus. Eniten kysymykseen tai kehotukseen päättyneitä puheenvuoroja oli II keskustelussa (29 %); I keskustelussa niitä oli 11 % ja III keskustelussa 17 %. II ja III keskustelun kysymykset ja kehotukset olivat kuitenkin varsin erilaisia. II keskustelussa kysymys tai kehotus kohdistettiin yleensä yhteen henkilöön; se oli siis samalla keino määrätä seuraava puhuja. Sen sijaan III keskustelussa kysymystä tai kehotusta ei yleensä osoitettu kenellekään keskustelijalle erityisesti, vaan siihen saattoi vastata kuka tahansa ryhmän jäsenistä tai vastauksen voivat antaa kaikki vuoron perään. Siirtoparien yleisyys III keskustelussa ei ehkä anna oikeaa kuvaa tämän diskurssin koherenssista. Itse asiassa puheenvuorot olivat pienoismonologeja, joita lähinnä erilaiset mielipidefraasit liittivät yhteen. Tämän keskustelun puheenvuorot voisi sekoittaa, ja tuloksena olisi silti suurin piirtein samanlainen keskustelu. Sen sijaan II keskustelussa kukin puheenvuoro liittyi kiinteästi seuraavaan. Keskustelun koherenssia lisäsivät II keskustelussa erilaiset puheenvuoroihin liittyvät täydennykset, kommentit ja lisäkysymykset.

Keskustelijoiden tavoitteet määräävät strategian valinnan. Strategia on erilainen sen mukaan, ovatko nämä tavoitteet yhtenevät vai ristiriitaiset. Jos tavoitteet ovat yhtenäiset, keskustelijat ovat kooperatiivisia. Tutkimissani keskusteluissa kooperatiivisuus ilmeni mm. vuoron vaihtumisen sujuvuutena, taustapalautteiden runsautena sekä diskurssin koherenssina. Vuorojen vaihtumiseen ja puheenvuorojen rakenteeseen vaikutti myös keskustelun tavoittei-

suus: se, oliko tarkoituksena päästä yhteisymmärrykseen keskusteltavasta asiasta vai vain kuluttaa aikaa. Tämä ero näkyi puheenvuorojen selväpiirteisyydessä sekä päällekkäispuhunnan määrässä.

LÄHTEET

- BEATTIE, GEOFFREY W. 1981: The regulation of speaker turns in face-to-face conversation: some implications for conversation in sound-only communication channels. — *Semiotica* 34 s. 55—70.
- BUTCHER, ANDREW 1980: Pause and syntactic structure. — Dechert, Hans W. & Raupach, Manfred (toim.), *Temporal variables in speech. Studies in honour of Frieda Goldman-Eisler (Janua Linguarum, Series Maior 86)* s. 85—90. Mouton, The Hague.
- DUNCAN, STARKEY Jr. 1972: Some signals and rules for taking speaking turns in conversations. — *Journal of personality and social psychology* 25 s. 283—292.
- 1973: Toward a grammar for dyadic conversation. — *Semiotica* 9 s. 29—45.
- 1974: On the structure of speaker-auditor interaction during speaking turns. — *Language in Society* 2 s. 161—180.
- HIRVONEN, PEKKA 1970: Finnish and English communicative intonation. Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 8.
- KARLSSON, FRED 1983: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Porvoo.
- KELLER, ERICH 1981: Gambits. — Coulmas, Florian (toim.), *Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech (Janua Linguarum, Series Maior 96)* s. 93—113, Mouton, New York.
- KÄRKKÄINEN, PÄIVI 1979: Puhetilanteet vaihtuvat, mitä tapahtuu puhekielille? Tutkimus puhetilanteiden vaihtelun vaikutuksista puhujien käyttämään kieleen ja puhetapaan. Suomen kielen laudaturtutkielma. Tampereen yliopisto.
- ORESTRÖM, BENGT 1982: When is it my turn to speak? — Enkvist, Nils Erik (toim.), *Impromptu speech: a symposium (Meddelanden från Stiftelsen för Åbo Akademi forskningsinstitut 78)* s. 267—276.
- SACKS, HARVEY — SCHEGLOFF, EMANUEL A. — JEFFERSON, GAIL 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50 s. 696—735.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A. — SACKS, HARVEY 1973: Opening up closings. *Semiotica* 8 s. 289—327.
- STUBBS, MICHAEL 1983: Discourse analysis. The sociolinguistic analysis of natural language. *Language in Society* 4. Basil Blackwell, Oxford.
- TIITTULA, LIISA 1984: Vuoron vaihtuminen keskustelussa: puheenvuoron alkamista ja päättymistä ilmaiseva verbaalinen ja ei-verbaalinen viestintä ja sen vaikutus vuorojen vaihtumiseen. Yleisen kielitieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Sprecherwechsel im Gespräch

LIISA TIITTULA

Grundlegend für das Gespräch ist sein dia-logischer Charakter, der am konkretesten im Sprecherwechsel zum Ausdruck

kommt. Hinzu kommt, daß der Wechsel der Sprecher- und Hörerrollen meistens ohne nennenswerte Überlappungen oder längere Pausen zwischen den Redebeiträgen erfolgt. Dieser glatte oder reibungslose Wechsel setzt voraus, daß die Gesprächsteilnehmer den Sprecherwechsel

voraussehen können: der Sprecher gibt dem Hörer verbale und nonverbale Zeichen dafür, an welcher Stelle seines Redebeitrages er sich befindet. Der Hörer seinerseits signalisiert auf verschiedene Weise seine Bereitschaft, das Wort zu ergreifen. In der vorliegenden Arbeit wird untersucht, welche verbalen und nonverbalen Zeichen im finnischsprachigen Gespräch die Beendigung und Übernahme der Redebeiträge bezeichnen, und welche Rolle diese Signale beim glatten Sprecherwechsel spielen.

Der Arbeit liegen drei Mehr-Personen-Gespräche zugrunde, die auf Videoband aufgenommen und anschließend transkribiert wurden. Die Gesamtlänge des Korpus beträgt ca. eine Stunde und die Zahl der Redebeiträge insgesamt 250. Von den eigentlichen Redebeiträgen werden die sog. Hörerrückmeldungen unterschieden, mit denen der Hörer seine Aufmerksamkeit signalisiert, ohne das Redeerecht zu beanspruchen. Alle analysierten Gespräche wurden von Studenten der Wirtschaftshochschule in ungefähr gleicher Situation geführt, unterscheiden sich aber trotzdem wesentlich in bezug auf den Grad der Formalität: ein Gespräch (in den Tabellen mit II markiert) ist spontan, eins (III) sehr formal und steif und ein weiteres (I) liegt dazwischen. Der Grad der Formalität schien ein entscheidender Faktor im reibungslosen Ablauf des Sprecherwechsels zu sein: Im spontanen Gespräch erfolgte mehr als die Hälfte aller Wechsel »fugenlos«, ohne Pause und auch ohne Überlappung; durch Überlappung oder Unterbrechung über 30%. Im formalen Gespräch betrug dagegen der Anteil der glatten Wechsel nur 23%, während in 77% der Fälle eine Pause vorlag.

Zum glatten Sprecherwechsel tragen auch die sog. Beendigungssignale bei, durch die der Sprecher den Gesprächspartnern zu erkennen gibt, wann er seinen Beitrag zu Ende führen wird. Die wichtigsten Signale sind nach dieser Untersuchung: 1) syntaktische und pragmatische Vollendung der Äußerung (96%), 2) stark fallende Intonation (73%) und Blickrichtung auf den Hörer (84%). Alle unvollendeten Äußerungen endeten auf eine Konjunktion, die oft als ein Zeichen der Fortführung des Redebeitrages interpretiert wird. Eine leicht steigende Intonation am Ende des Redebeitrages trat in ca. 6% der Fälle auf. Weitere, zwar weni-

ger wichtige Zeichen für die Beendigung des Redebeitrages waren: 1) fallende Lautstärke oder knarrende Stimme (27%; in der Regel verbunden mit stark fallender Intonation), 2) explizite Abgabe des Rederechts durch Frage oder Aufforderung zum Sprechen (21%), 3) Kopfnicken (11%), 4) bestimmte drei oder vier Schlußformeln (4%), wie z. B. *ei sillee* 'und so', *jah eipä kai muuta* 'und das war wohl alles', 5) sonstige Gestik (4%), z. B. Handbewegungen und Körperhaltung.

Die Beendigungssignale treten in der Regel nicht einzeln, sondern in sog. »clusters«, Kombinationen auf. Die üblichste Kombination umfaßte drei oder vier Signale. Die Zahl der Signale schien nicht ausschlaggebend für den glatten Wechsel zu sein (obwohl das Nichtvorkommen einiger Signale — Blickrichtung und Vollendung der Äußerung — die Pause zwischen den Redebeiträgen verlängern kann); dagegen schien die Bedeutung der Signale vom Grad der Formalität abzuhängen. Das läßt darauf schließen, daß die Signale eine wichtigere Rolle in formalen Gesprächen spielen, wo größerer Wert auf Nichtüberlappung der Redebeiträge gelegt wird.

Wie das Ende des Redebeitrages, so hat auch der Anfang seinen Prototyp: er wird oft mit Füllern (*no, niin 'ja', mutta 'aber', joo, mmm*) oder mit längeren stereotypen Phrasen eingeleitet (*mum mielestä* 'meiner Meinung nach', *em mä tiedä* 'ich weiß nicht', *kyl mä oon kans sitä mieltä et 'ich bin auch der Meinung daß'*). Das Ausmaß, in dem die Sprecher diese Routineformeln verwendeten, variierte stark in den untersuchten Gesprächen: im spontanen Gespräch wurden 50% der Redebeiträge mit Füllern eingeleitet, 2% mit Einleitungsphrasen, während die entsprechenden Anteile im formalen Gespräch bedeutend höher lagen: 71% mit Füllern, 50% mit Einleitungsphrasen.

Die hier aufgeführten Zeichen oder Signale sind typische Merkmale für Sprecherwechsel, bieten aber noch keine ausreichende Erklärung für den reibungslosen Ablauf. Dazu müssen auch die angewandten Gesprächsstrategien analysiert werden, die wiederum u. a. davon abhängen, wie kooperativ das Gespräch ist, d.h. ob die Gesprächsteilnehmer ein gemeinsames Ziel haben, und ob das Gespräch zu einem bestimmten Abschluß geführt werden soll.